

УДК 572.026:061.22:021.2:026.072:027.9 (477-25)«1896/1918»

Віктор Соколов,

канд. іст. наук, головний бібліотекар Національної парламентської бібліотеки України

Бібліотечна діяльність комітетів піклування про народну тверезість у Київській губернії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Розкривається досвід комітетів піклування про народну тверезість з організації роботи бібліотек Київської губернії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.; аналізуються особливості функціонування таких книгозбірень, показано їх роль у забезпеченні найбільш вразливих верств населення друкованою продукцією, у піднесенні освітнього і культурного рівня.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотечна діяльність, історія бібліотечної справи, комітет піклування про народну тверезість, бібліотека-читальня, чайна-читальня, народні доми, народні читання.

Бібліотечна діяльність комітетів піклування про народну тверезість (КПНТ) й досі залишається маловивченою сторінкою історії бібліотечної справи України. Зокрема, недослідженими є питання розвитку бібліотек-читалень КПНТ Київської губернії. Певним чином окремі аспекти діяльності бібліотек КПНТ в Україні окреслено в працях Г. Бородіної, А. Волинець, З. Гімальдінової, О. Григоренка, Л. Дубровіної, Л. Лучки, О. Онищенко, В. Пупченка, Ю. Хоптяр та ін. Більш ґрунтовно діяльність бібліотек КПНТ розглядається у статтях О. Айвазян, Л. Лучки, І. Міляевич, Т. Соломонової.

Мета статті – висвітлити діяльність бібліотек-читалень КПНТ Київської губернії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., дослідити особливості їхнього функціонування, вивчити динаміку основних показників бібліотечної роботи та показати роль зазначених книгозбірень у розвитку читання, просвітництва, у піднесенні духовної культури регіону.

Товариство піклування про народну тверезість (ТПНТ), яке було створено в Російській імперії у 1894 р., його виконавчі органи – комітети піклування про народну тверезість – розповсюджували серед населення знання про шкodu спиртних напоїв шляхом організації лекційних курсів, народних читань, співбесід, створення народних бібліотек-читалень, зокрема, чайних-читалень, бібліотек народних домів та ін. Провідною структурою Товариства був Київський губернський комітет піклування про народну тверезість, створений у липні 1896 р. На потреби цього комітету протягом перших шести місяців його діяльності Міністерство фінансів виділило 13 300 руб., крім того 650 руб. – на утримання канцелярії та 12 повітових комітетів (за кількістю повітів). Одночасно були утворені Київський повітовий та Київський міський комітети піклування про народну тверезість. Надалі вони утримували

мережу «народних чайних», більшість з яких мали читальні або бібліотеки-читальні.

У березні 1897 р. зусиллями Київського повітового КПНТ, стараннями шанованих городян К. Радкевича, С. Жучковського, І. Соколова, В. Ертеля, Є. Алексєєва на Деміївці (передмістя Києва) у будинку німецького підприємця Карла Генриха Шульца, у присутності міського і губернського начальства, освятили першу у Києві народну чайну, де, разом із дешевим чаєм, публіка мала змогу безоплатно користуватися послугами читальні [7].

У Київській губернії кількість бібліотек-читалень КПНТ у перше десятиліття діяльності Товариства, загалом, зростала, хоча й нестабільно: у 1897 р. їх було 27; у 1900 – 65; у 1901 – приблизно 150; у 1905 – 113. Зростала й кількість відвідувачів: у 1903 р. – 188 тис. осіб скористувалися послугами бібліотек, у 1906-му – 420 тис. У Києві у 1900 р. було п'ять бібліотек-читалень КПНТ, які щодня відвідувало до 600 осіб; у 1910 р. їх діяло вже 25 [2, арк. 20]. Бібліотеки-читальні КПНТ поступово набули неабиякої популярності у селах та містечках Київської губернії. Так, у Київському повіті у 1900 р. функціонувало 13 бібліотек-читалень та шість читалень, що виписували тільки періодику; у Бердичівському повіті – 10 і 15, відповідно; Канівському – 8 і 6; Васильківському – 4 і 10; Чигиринському – 1 і 18; Сквирському – 6 і 5; Таращанському – 1 і 13; Радомисльському – 5 і 12; в Уманському – 2 бібліотеки-читальні; Черкаському – 6 читалень, що виписували тільки періодику; у Липовецькому та у Звенигородському повітах було 8 книгозбірень [18, с. 10]. Більшість із зазначених бібліотек-читалень розміщувалася в орендованих приміщеннях.

У 1900 р. Київський губернський КПНТ витратив на діяльність 165 бібліотек, читалень 8697 руб. 48 коп. [18, с. 24–25]. Розглянувши звіти повітових

комітетів Київської губернії за 1900 р., члени Київського губернського КПНТ дійшли висновку, що внаслідок обмеженого фінансування культурно-освітня та бібліотечна діяльність в установах розвивається недостатньо. Вони зокрема зазначали, що бібліотеки-читальні діяли майже при кожній чайній лише у Київському повіті, а в Уманському, Звенигородському, Таращанському, Липовецькому, Черкаському та Канівському повітах їх було набагато менше. У чайнах-читальнях згаданих повітів навіть журнали та газети виписувалися в обмеженій кількості, а видавалися читачам лише «в комнате для чистої публіки» (тобто не всім) [8, арк. 103–104]. Київський губернський КПНТ визначив, що головним засобом залучення селян до чайних й надалі має бути заснування безкоштовних бібліотек-читалень. Обов'язки бібліотекарів Комітет покладав на працівників чайних за невелику додаткову плату (зарплата становила приблизно 15–20 руб. на місяць).

У 1901 р. кількість бібліотек-читалень КПНТ Київської губернії за рік зросла на декілька установ (наприклад, у Києві – на дві, а у Бердичівському повіті – на одну). Всього на той час тут діяло трохи більше 70 бібліотек-читалень з правом видавати книги для домашнього користування та 78 читалень, котрі виписували тільки періодику [19, с. 101]. Як свідчать матеріали звітів, незважаючи на зростання асигнувань (у 1901 р. Київський губернський КПНТ на бібліотеки-читальні і книжкові склади витратив 16407 руб.), фонди бібліотек не поповнювалися новими виданнями, тому користувачі «прекращают посещение библиотек, т.к. ими перечитаны все находящиеся в библиотеке книги по интересующему их отделу» [19, с. 10]. У звіті також вказувалося на недостатню кількість примірників видань, які користувалися підвищеним попитом (здебільшого, це були твори класиків російської літератури). Проте, бібліотеки-читальні Київського міського КПНТ щороку виписували приблизно 20 примірників газет та до 40 – журналів [19, с. 9]. Загалом, кошти та книги, які КПНТ надсилали до різних книгозбірень, сприяли стабілізації обслуговування книгою населення певного району (регіону). Так, від Київського губернського КПНТ на початку 1904 р. у бібліотеку-читальню с. Ташлика було надіслано книг на суму 11 руб. (164 книги), у чайну-читальню м. Трипілля – на суму 100 руб. [17, с. 4]. Звичайно, бібліотеки повітових міст володіли більшими можливостями, ніж сільські та містечкові книгозбірні. Однак, через недостатнє фінансування і жорсткий контроль з боку влади, у міських книгозбірнях хронічно не виста-

чало коштів для відповідного комплектування та задоволення зростаючих читацьких потреб. Надалі фонди бібліотек КПНТ поповнювалися дуже повільно, що не сприяло припливу нових читачів та забезпеченню їх книгами з різних галузей знання. У бібліотеках КПНТ читачі цікавилися, у першу чергу, белетристикою (50–60 % від усієї кількості запитів), релігійно-моральною літературою (20–25 %), працями з історії та географії (5–10 %). Певним попитом користувалися газети та журнали (до 30 %). Кількість періодичних видань у книгозбірнях повітових та волосних КПНТ коливалася від 1–2 назв до 20. Читачам пропонувалися не тільки антиалкогольні видання, а й художня література, ілюстровані та пізнавальні журнали, особливо «Нива» і «Вокруг света». Великою популярністю серед відвідувачів користувалися романи Ж. Верна, Г. Емара та ін. Загалом, у книжкових фондах бібліотек КПНТ переважала белетристика (приблизно 60 %); релігійно-моральна література становила 7–15 %; історична – 3–6 %; по кілька відсотків припадало на праці з географії, природознавства, сільського господарства, медицини, права.

Загальна кількість абонентів бібліотек КПНТ Київської губернії за 1902–1909 рр. перевищувала 200 тис. осіб (у середньому 24 тис. на рік) [5, с. 44]. Значний відсоток відвідувачів бібліотек КПНТ становили діти (учні земських, міських і церковно-парафіяльних шкіл та ін.) (приблизно 30 %). Вони виявляли інтерес, здебільшого, до белетристики. Підлітки захоплювалися творами класиків російської літератури, пригодницькими, історичними романами та оповіданнями, працями з військового життя. Жінок серед користувачів бібліотек КПНТ було, у середньому, 15–20 %. У книгозбірнях міських КПНТ селяни становили менший відсоток (приблизно 30 %), ніж у волосних бібліотеках (до 60–70 %).

У багатьох містечках і селах України чайни-читальні КПНТ були єдиними освітніми установами і їх не вистачало для задоволення інформаційних потреб населення. Наприклад, у чайній с. Кирилівка Київської губернії діяла єдина бібліотека імені Т. Г. Шевченка (приблизно 400 томів станом на 1904 р.), яку відвідували від 10 до 40 читачів на день. Так само одна книгозбірня функціонувала у м. Ольшани [17, с. 8–10].

За даними В. Шпілевича, у 1902–1903 рр. Київське товариство грамотності за дорученням київського губернатора Ф. Ф. Трепова та при фінансовій допомозі Київського губернського КПНТ було організовано у сільській місцевості губернії 700 невеликих бібліотек, у т. ч. багато різноманітних пересувних

книгозбірень з фондом на суму 5–10 руб. [26, с. 225]. У звіті Київського товариства грамотності за 1902 р. зазначалося, що вищеназваним товариством «...летом 1902 года были пополнены на 1050 руб. 700 библиотек в Киевской губернии, открытыя в 1901 г. на средства Киевского губернского комитета трезвости» [40, с. 70]. Київський губернський КПНТ, облаштуваючи невеликі (на 100–300 книг) пересувні бібліотеки, розділяв їхні фонди на дві частини (за двома різними каталогами), щоб їх можна було легко обмінювати між книгозбірнями [27, с. 165]. Організація різних пересувних форм обслуговування читачів була характерною особливістю бібліотечної діяльності Київського губернського КПНТ. Значну частину заснованих Київським товариством грамотності бібліотек становили так звані «павленківські бібліотеки» (ініціатива їх організації належала російському книговидавцю Ф. Павленкову, з фінансової спадщини якого покривалася половина коштів на їх заснування). Наприклад, у 1902 р. з 30 «павленківських бібліотек» (бібліотеки ім. Ф. Ф. Павленкова), заснованих Київським товариством грамотності, вісім було започатковано за фінансової підтримки КПНТ, три з яких розмістили в чайних-читальнях [40, с. 71–72]. У 1903 р. Київське товариство грамотності звернулося до Київського губернського КПНТ з проханням: виділити 3000 руб. на відкриття 30-ти бібліотек у чайнах, відвідування яких у той час набуло значної популярності. Проте, керівництво Київського губернського КПНТ відмовило у проханні, посилаючись на те, що у Київському повіті у приміщеннях 19 чайних вже діють бібліотеки [41, с. 76].

У бібліотеках-читальнях Київського губернського КПНТ велика увага приділялася організації народних читань. Наприклад, у бібліотеках-читальнях Києва лише за 1900 р. було проведено 109 народних читань, у книгозбірнях Київського повіту – 112, в інших повітах Київської губернії – від 17 до 70. Народні читання стали однією з найважливіших складових культурно-просвітницької та бібліотечної діяльності КПНТ. Вони відбувалися, здебільшого, у приміщеннях чайних-читалень, читальних залах народних домів та книгозбірень інших установ. У Києві на рубежі XIX–XX ст. народні читання організовувалися у приміщеннях Товариства підтримки початкової освіти, Товариства грамотності, у Контрактовому будинку, Лук'янівському народному домі, чайній Південно-Західного товариства тверезості на Львівській площі, у лікарні Благодійного товариства, у Києво-Галицькій, Києво-Куренівській, Со-

лом'янській та інших чайнах-читальнях [23, с. 274–277].

Народні читання проводилися переважно у недільні та святкові дні і складалися з 2–3 відділень. У першому відділенні проводилися бесіди з «священної історії», медицини, географії, історії; у другому – читалася художня література. Тематика читань була різноманітною, але рідко систематизованою. Найбільший інтерес викликала історична тематика, оповідання з військового та народного побуту. Заходи проводили священники, податкові інспектори, акцизні чиновники, лісничі, сільські лікарі, ревізори, судові слідчі, вчителі та інші представники освіченої частини суспільства. Призначений для публічних читань матеріал, згідно з правилами, читався без жодних змін і доповнень. Якщо читання супроводжувалося дослідом чи ілюстрацією, то допускалися коментарі без права відступу від змісту тексту. Після читань слухачам часто безкоштовно роздавали популярні брошури релігійно-морального, історичного або природничого змісту. Народні читання інколи супроводжувалися «світловими картинками». За допомогою «чарівного ліхтаря»* (щось на зразок сучасних діафільмів) вдавалося формувати у неписьменних стійкий інтерес до читання, справляти позитивний вплив на культурний розвиток найбільш відсталих верств населення, для яких книга, друковане слово були взагалі недоступні. Особливо велике просвітницьке значення народні читання мали для сільського населення, адже саме у селах був великий відсоток зовсім неграмотних або недостатньо грамотних людей, які не могли самостійно прочитати книгу. Основну групу лекторів тут становили вчителі і священники.

Організатори народних читань стикалися, здебільшого, з трьома проблемами: вузька програма читань, відсутність осіб, готових безкоштовно проводити читання, тісні аудиторії, де проходили заходи. Були навіть випадки, коли, внаслідок нестачі місць у приміщенні, багато бажаючих послухати лекцію влаштовувалися поза стінами аудиторії. Не меншою популярністю серед народу користувалися театральні вистави та вокально-інструментальні вечори, організовані КПНТ (музичні інструменти і костюми зберігались часто у чайних та бібліотеках).

Наприкінці XIX – початку XX ст. КПНТ опікувалися не тільки чайнами-читальнями, «бібліотеками-ідальнями», бібліотеками-читальнями, бібліотеками

* Пристрій «чарівного ліхтаря» коштував відповідно до якості оптичної системи від 40 до 240 руб.

при школах, робітничими клубами, а й народними домами, недільними школами, навчальними закладами для дорослих та дітей, музеями тощо [4, с. 12–13]. Київським губернським КПНТ досить часто виділялися кошти на відкриття і подальше функціонування бібліотек народних домів, що організовувалися земствами, різними громадськими та релігійними структурами. Бібліотеки народних домів, які почали з'являтися у другій половині XIX ст. з ініціативи різних товариств, земств, комітетів грамотності, приватних осіб, на початку XX ст. стали найбільш популярними центрами культурно-просвітницької діяльності серед населення.

Народні дома як загальнодоступні культурно-просвітницькі заклади масово почали з'являтися у Росії наприкінці 1880-х рр. В Україні перший народний дім запрацював у 1849 р. у Львові за ініціативою Головної Руської Ради. Згодом він став однією з найбільших культурно-освітніх установ Галичини [3]. Масово народні дома почали виникати після революції 1905 р. Вони намагалися об'єднати всі форми культурно-освітньої та розважальної діяльності. Керівництво народних домів, організовуючи культурне дозвілля населення, ставило перед собою завдання розвивати позашкільну освіту, боротися з неписьменністю, здійснювати лекційну та культурно-просвітницьку роботу. Як правило, при таких установах функціонувала бібліотека з читальнею, театральньо-лекційний зал зі сценічним майданчиком, недільна школа, вечірні класи для дорослих, хор, чайна, книжкова лавка. При деяких народних домах облаштовували музеї, де зосереджувалися різні наочні посібники, що використовувалися при читанні лекцій, організації пересувних та постійнодіючих виставок. Ідея народного дому приваблювала тим, що основними принципами його створення були: благодійність; ставка на приватну ініціативу; загальнодоступність; демократизм; заохочення і підтримка будь-яких творчих ініціатив населення, організацій і підприємств; сприяння вихованню дітей через активну культурну діяльність; орієнтація на групи соціально незахищених осіб. Народні дома відкривали, здебільшого, для незаможних. Вони могли тут безкоштовно відпочити, почитати газети, журнали, художні твори, популярні книги з різних галузей знань, підвищити свій освітній рівень, послухати музику або лекцію, насолодитися грою артистів, долучитися до якогось ремесла чи мистецтва, знайти, у разі потреби, допомогу юриста. На початку XX ст. народні дома та бібліотеки при них відкривалися саме за ініціативою КПНТ. Безкоштовні народні бібліотеки записували до складу чи-

тачів усіх бажаючих віком з 12 років [15, с. 33]. Не дивно, що молодь становила значну частку їхніх відвідувачів (приблизно до 40–60 %).

Важливу роль у культурно-просвітницькій роботі Київського міського КПНТ відігравав Лук'янівський народний дім, історія якого почалась ще у 1897 р. Саме тоді у приватному будинку селянина А. Калини на Лук'янівській площі були відкриті чайна і бібліотека, де проводилися народні читання, літературні, танцювальні вечори. Бібліотека-читальня працювала з 9:00 до 21:00. Читальня зала обслуговувала відвідувачів безкоштовно, абонемент коштував 5коп. на місяць (для порівняння – склянка чаю коштувала в середньому 3 коп.). Для читальної зали був знайдений чотирикімнатний дерев'яний будинок, де одночасно могли розміститися близько 80 осіб.

Лук'янівський народний дім відразу ж завоював популярність. Вже за перший рік його існування бібліотеку-читальню відвідало 30 тис. чоловіків, 3 тис. жінок, 900 хлопчиків, 200 дівчаток [6]. Кількість відвідувань бібліотеки-читальні значно зросла після спорудження у 1902 р. нової будівлі Лук'янівського народного дому. Новобудова у псевдоруському стилі коштувала понад 100 тис. руб. На верхньому її поверсі обладнали театральний зал майже на 600 місць, де по неділях і святкових днях відбувалися вистави та концерти для народу, проводилися народні читання з історії, географії, російської літератури тощо. Тут репрезентували матеріали, пов'язані з сільським господарством, народними ремеслами, бджільництвом, шовківництвом, садівництвом, городництвом, раціональним землеробством та ін. У 1910 р. у Лук'янівському народному домі влаштували перший у Києві кінематограф. Крім того, тут продавалися художні твори і навчальні посібники. На сцені народного дому виступали театральні корифеї П. Саксаганський, М. Садовський, І. Ільїнський, тут співав О. Вертинський інші майстри естради. У Лук'янівському народному домі було створено музей, де читалися лекції, проводилися концерти духовної музики. Для піднесення рівня освіти незаможних людей у народному домі згодом відкрилися вечірні класи для чоловіків і жінок. Зазвичай, навчання, лекції, читання книг у читальній залі були безкоштовними, проте квиток на виставу коштував від 15 коп. до 1,5 руб. У такий спосіб збиралися чималі, на той час, суми. Наприклад, у 1912 р. бюджет Лук'янівського народного дому становив 65 607 руб., з яких від держави надійшло лише 4077 руб. [24].

У бурхливій революційній 1905–1907 рр. народні дома, бібліотеки-читальні КПНТ нерідко потрапляли у

поле зору різних політичних сил. Досить часто бібліотеки та читальні КПНТ були осередками «чорної сотні» та російських шовіністичних організацій. Іноді під їхнім дахом збиралися представники демократичних та революційних сил. У бібліотеках та читальнях КПНТ проводилися нелегальні зібрання, після виявлення яких читальні, як правило, закривали за спеціальними рішеннями місцевої влади, як це, наприклад, трапилося з однією з читалень Одеського особливого КПНТ, «из-за собраний, устраиваемых в ней мещанами, принадлежащими к нелегальным партиям» [28].

У 1905–1907 рр. приміщення Троїцького народного дому, який опікувався Київським товариством грамотності та на будівництво якого Київське губернське КПНТ надало 10 тис. руб. (всього було витрачено більше 100 тис. руб.), використовувалися соціал-демократами для ведення революційної пропаганди. У жовтні 1905 р. тут були організовані перші у Києві профспілки робітників, а у 1906 р. працювало Центральне профспілкове бюро [29].

У 1905–1907 рр. до фондів бібліотек-читалень стали потрапляти заборонені для народних бібліотек видання, що, звичайно, не могло не викликати занепокоєння у влади. У післяреволюційний період діяльність бібліотек ще більше привертала увагу поліцейських, адже саме в цей час почастишали випадки створення нелегальних народних бібліотек, як, наприклад, у м. Брусилів Київської губернії [10]. У 1907–1914 рр. почастишали перевірки книжкових фондів з метою вилучення заборонених видань [30; 31]. Наприклад, у 1907 р. у Троїцькому народному домі у Києві жандарми провели обшук, під час якого на центральному книжковому складі було виявлено 764 примірники заборонених політичних видань (праці В. Леніна, Г. Плеханова, О. Герцена, Максима Горького та ін.). Наприкінці 1907 р. Київське товариство грамотності влада закрила, його власність і сам народний дім перейшли у муніципальну власність, у відання спеціальної комісії Київської міської управи [29].

Приводом для ревізії фондів книгозбірень КПНТ часто ставала участь бібліотекарів у революційній діяльності, їх приналежність до політичних партій [32–34; 37]. Загалом, події 1905–1907 рр. справили негативний вплив на діяльність бібліотек-читалень КПНТ, що й призвело згодом до їхнього занепаду. Нерідко чайничальні та бібліотеки-читальні, особливо у великих містах, як наприклад у м. Острозі, закривали, а їхні книжкові фонди передавалися до інших бібліотечних установ [38, арк. 1–2].

У роки Першої російської революції 1905–1907 рр. КПНТ з огляду на їх «охранительний характер» повинні були тлумачити і коментувати події в країні відповідно до офіційного політичного курсу, у доступній формі доводити кожному сенс реформ і механізми їх проведення. Для здійснення таких заходів до бібліотек надсилалися видання, що були попередньо схвалені Міністерством фінансів та Міністерством народної освіти: «Что дал Император Николай Второй русскому народу?», «О Государственной Думе», «Беседа о неприкосновенности личности и свободе совести, слова, собраний и союзов», «Царство толпы», «Довольно насиллий», «Революционная смута и городская милиция», «Слово к народу о выборах членов Государственной Думы из крестьянского населения», «Чего хотят люди, которые ходят с красными флагами» та ін. Зазначені видання мали служити ідеї налаштування народу в дусі відрази до революційного насильства [35, с. 126]. Книги подібної тематики надходили до бібліотек КПНТ як пожертвування від приватних осіб, громадських, релігійних організацій та державних установ. Іноді бібліотекам-читальням спеціальним циркуляром Міністерства народної освіти наполегливо пропонувалося придбати певні видання, зокрема працю російського військового історика, генерал-лейтенанта О. Петрушевського «Генералиссимус князь Суворов», що витримала багато перевидань [36, арк. 13].

У 1907–1910 рр., незважаючи на розвиток окремих бібліотек-читалень та народних домів, стан справ з комплектуванням та фінансуванням більшості книгозбірень Київського губернського КПНТ, загалом, погіршувався. У листі-проханні голови Київського повітового комітету до члена-змагальника комітету О. Черткової від 13 квітня 1909 р. йшлося про необхідність виділення коштів на комплектування бібліотечних фондів [9, арк. 163]. Адже із 70 бібліотек-читалень та «библиотек-ящичков упрощенного типа», декілька книгозбірень довелося закрити, а у тих, що залишилися – зупинилося комплектування фондів. Автор листа повідомляв, що внаслідок революції 1905–1907 рр., неврожаїв, кризи виробництва, епідемій холери та тифу у Київській губернії Державна Дума скоротила асигнування КПНТ губернії на 500 тис. руб. [9, арк. 164–169].

Якщо раніше приблизно половина бібліотек КПНТ мала фонди до 1000 томів, то у післяреволюційний період (1907–1914) досить часто на одну книгозбірню припадало, у середньому, 400–600 книг (така кількість книжкового фонду була характерна для приблизно 30 % бібліотек КПНТ). Тому й не дивно,

що склад читачів у цих книгозбірнях був дуже нестійкий. Багато читачів через декілька місяців залишали бібліотеку, пояснюючи це тим, що вони вже прочитали ті книги, що їх цікавили [1, с. 46]. Недостатнє комплектування (оновлення) фондів негативно позначалося і на роботі бібліотекарів, на їх ініціативності, заінтересованості, мотивації. У зазначений період істотно знижується професійний рівень бібліотечних працівників. У майже половині книгозбірень КПНТ бібліотекарями за сумісництвом працюють на безоплатній основі робітники тих установ, де розміщувалися бібліотеки, тобто працівники чайних, їдалень, волосних правлень тощо. У кращому випадку, посаду бібліотекаря у книгозбірнях КПНТ обіймали вчителі або священики (зрідка ними були жінки). Однак, навіть у період занепаду (1907–1914) бібліотеки КПНТ, у середньому, відвідувало 55–60 читачів щоденно. Як і раніше, найбільше літератури видавалося з відділу белетристики (60–65 %) та періодики (15–30 %) [21, с. 172].

Значної руїни бібліотеки КПНТ Київської губернії зазнали під час Першої світової війни (1914–1918). У цей період істотно скоротилося фінансування КПНТ, тому їхня культурно-просвітницька діяльність поступово згорталася. Звичайно, були і успішно діючі книгозбірні, але це, зазвичай, відбувалося тоді, коли турботу про їхню роботу брав на себе один із впливових членів КПНТ. Певна частина бібліотек продовжувала отримувати асигнування від КПНТ, тому вони працювали аж до революційних подій 1917 р. Навесні – влітку 1918 р. майже всі товариства тверезості, у т. ч. губернські та повітові КПНТ, були ліквідовані більшовиками.

Висновки. Бібліотеки КПНТ Київської губернії за своїм охопленням різних прошарків «робітничого люду», за своєю популярністю та за своїм суспільним значенням не поступалися земським книгозбірням. Діяльність народних бібліотек КПНТ була орієнтована на ліквідацію неписьменності соціальних низів, прилучення до читання широких мас населення, підтримку та розвиток освітнього і просвітницького процесів, зменшення культурних відмінностей між центром і провінцією, між вищими та нижчими верствами суспільства.

Функціонування бібліотек КПНТ Київської губернії залежало від цілої низки чинників, а саме: рівня освіти населення і наявності шкіл у певній місцевості; фінансової можливості КПНТ; характеру ставлення до бібліотек (та й до самих КПНТ) місцевої адміністрації; особливостей соціально-економічного районування; чинних правил відкриття та утримання бібліотек, які найбільшою мірою позна-

чалися на їх роботі; міграції населення, розселення та інших демографічних особливостей; потреб окремих професійних, етнічних, конфесійних, станових та інших соціальних груп; режиму роботи бібліотеки; релігійних особливостей місцевого населення.

У більшості бібліотек КПНТ Київської губернії виникали постійні труднощі з фінансуванням, комплектацією книжкових фондів, що відразу відбивалося на кількості користувачів та відвідувань. Певна складність у вивченні діяльності бібліотек і читальень КПНТ пояснюється короткочасністю їх існування, певними недоліками звітності, наявністю суперечливих статистичних даних. Рідко коли книгозбірні працювали більше 5–10 років. Одні книгозбірні виникали, інші припиняли своє існування, передаючи фонди до інших бібліотек. Тому статистичні дані можуть бути тільки приблизними. Загалом, асигнування на бібліотеки, на відміну від багатьох інших починань КПНТ, виділялися за залишковим принципом. Так, на початку XX ст. книжкові фонди бібліотек КПНТ зростали (за рік могли збільшуватися на десятки відсотків). Найвищого рівня темпи зростання кількості бібліотек КПНТ досягли у 1904–1906 рр. На рубежі XIX–XX ст. фонди бібліотек КПНТ Київської губернії хоча й поповнювалися, але не задовольняли постійно зростаючих потреб читачів. У початковий період свого розвитку (1896–1906) бібліотеки КПНТ Київської губернії постійно отримували нові видання, що сприяло певному притоку читачів та забезпеченню їх книгами з різних галузей знання. Після Першої російської революції, у період так званої «третьочервневої монархії» (1907–1914), відбулося значне скорочення державного фінансування КПНТ, що змушувало комітети закривати культурно-просвітницькі установи, зокрема і бібліотеки-читальні. Скорочення фінансування призвело не тільки до закриття багатьох книгозбірень, а й до припинення поповнення книжкових фондів тих бібліотек, що залишалися. Навіть періодичні видання випусувалися в обмеженій кількості. Праця бібліотекарів, лекторів дуже часто не оплачувалася. Неможливість задовольняти читацькі запити, застарілість бібліотечних фондів, відсутність матеріальних стимулів до ефективної роботи бібліотекарів неминуче знижували інтерес до роботи бібліотек, негативно позначалися на їх відвідуваності. Книжкові фонди книгозбірень КПНТ доводилося об'єднувати з бібліотеками міської управи, сільських та міських громад тощо.

Взаємодія КПНТ Київської губернії з органами місцевого самоврядування та громадськими ор-

ганізаціями вибудовувалася навколо питань надання матеріальної допомоги народним бібліотекам різних видів та приналежності, виділення коштів на придбання книг для шкільних бібліотек, будівництва народних домів, окремих приміщень для бібліотек-читалень при сільських училищах та ін. Книжковими фондами бібліотек КПНТ Київської губернії користувалися представники всіх станів тогочасного суспільства: робітники, селяни, духовенство, дворяни, міщани. Особливою популярністю бібліотеки КПНТ користувались у малозабезпечених читачів. Загалом, бібліотечна діяльність Київського губерньського КПНТ сприяла формуванню читацьких інтересів відвідувачів чайних-читалень, народних домів, бібліотек-читалень тощо; вона позитивно впливала на залучення малограмотних людей до читання, стимулювала розвиток освіти, підвищення грамотності та духовної культури широких верств населення, допомагала розбудовувати мережу народних бібліотек губернії.

Список використаних джерел

1. *Абрамов Я.* Хроника народных библиотек / Я. Абрамов // Русская школа. – 1903. – № 12. – С. 41–47; Русская школа. – 1904. – № 7/8. – С. 46 (2-я паг.).
2. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 641, спр. 392: Алфавитный список киевских типографий, литографий и т. п. заведений, а также книжных магазинов, лавок, библиотек для чтения и проч., состоящих на лицо к 1-му января 1911 года // Отчёт о состоянии типографий, литографий и др. заведений за 1911 год.
3. *Барвінський О.* Историчний огляд засновин Народного Дому у Львові / О. Барвінський. – Львів, 1908. – 65 с.
4. *Букреева О. Г.* Библиотечно-просветительная деятельность попечительств о народной трезвости в России в конце XIX – начале XX вв. : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 05.25.03 / Оксана Геннадьевна Букреева. – Москва, 2008. – 18 с.
5. *Булгаковский Д. Г.* Очерк деятельности Попечительств о народной трезвости за всё время их существования (1895–1909 г.) : В двух частях / Д. Г. Булгаковский. – СПб. : Отечественная типография, 1910. – 240 с.
6. В Києве отремонтируют Лукьяновский народный дом Попечительств о народной трезвости // Официальный сайт Всеукраинского общественного движения «Трезвая Украина» <http://tvereza.info/news/news.php?id=2015-03-21-kiev&lang=ru>
7. Вольному – воля, пьяному – рай // Сайт газеты «Зеркало недели» от 20. 06. 2013. – Режим доступа : http://dt.ua/columnists/volnomu-volya-p-yanomu-ray-123895_.html
8. ДАКО, ф. 354, оп. 1, спр. 48, арк. 1–195.
9. ДАКО, ф. 354, оп. 1, спр. 84, арк. 1–251.
10. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 1919, арк. 1–316: Дело по обвинению жителей м. Брусилова Куна Г., Ваксман М. и др. в организации нелегальной «Брусиловской народной библиотеки» (9 ноября 1907 г. – 24 мая 1908 г.).
11. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 227, спр. 16, арк. 1–314: Дело Управления Киевского учебного округа об открытии бесплатных народных библиотек-читален.
12. *Дубровіна Л. А.* Бібліотечна справа в Україні в XX столітті : монографія / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН України. – К., 2009. – 530 с.
13. *Ив-ко Н.* Попечительства о народной трезвости (дополнение к статье) // Энциклопедический словарь. Доп. том 3 / под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. – СПб., 1906. – С. 451–452.
14. *Ковалинский В.* Забота о трезвости / Виталий Ковалинский // Киев, экскурсии в прошлое : Киевские зарисовки. – Режим доступа : <http://starovina.livejournal.com/94161.html>
15. *Кунанець Н.* Організаційно-управлінська документація бібліотеки Народного Дому / Н. Кунанець // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 1. – С. 32–35.
16. *Мілясевич І.* Бібліотеки Волинського Опікунства про народну трезвість (кінець XIX – початок XX ст.) / І. Мілясевич // Бібл. планета. – 2007. – № 4. – С. 21–24.
17. Отчёт о деятельности библиотек Юго-Западного края в 1904 году. – К. : Тип. Импер. Ун-та Св. Владимира, 1905. – 18 с.
18. Отчёт о деятельности Киевского Попечительства о народной трезвости за 1900 год. – К. : Тип. Губерн. Правления, 1902. – 82 с.
19. Отчёт о деятельности Киевского Попечительства о народной трезвости за 1901 год. – К. : Тип. С. В. Кульженко, 1903. – 102 с.
20. ДАКО, ф. 354, оп. 1, спр. 19, арк. 1–112: Отчёты о деятельности уездных Попечительств о народной трезвости.
21. *Соловьёв А. А.* Просветительная деятельность библиотек Попечительств о народной трезвости в городах Владимирской и Костромской губерний в конце XIX – начале XX века / А. А. Соловьёв // Научные ведомости Белгородского государственного университета (История. Политология. Экономика. Информатика). – 2012. – № 7 (126). – Вып. 22. – С. 168–175.
22. *Соломонова Т. Р.* Народні бібліотеки та читальні комітети піклування про народну трезвість (на прикладі Вінницького повіту Подільської губернії) / Т. Р. Соломонова // Наук. праці Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 180–190. – (Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 2).
23. *Тимошенко А.* Меценатство і благодійність Г. П. Галагана / А. Тимошенко // Скарбниця української культури: збірник наук. праць / Чернігів. історичний музей ім. В. В. Тарновського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Чернігів, 2007. – Вип. 8. – С. 274–277.
24. Трезвая жизнь за «пьяные деньги» // Деловая столи-

ца. – 2010. – 2 сент. – Режим доступа : <http://www.dsnews.ua/politics/vdart15066>.

25. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 631, спр. 474, арк. 1–79: Циркуляр Киевского губернатора от 24 января 1901 г. о порядке назначения библиотекарей в библиотеки-читальни Комитета попечительства о народной трезвости.

26. Шпілевич В. Матеріали до історії земських народних бібліотек на Україні / В. Шпілевич // Бібліотека і читач на Україні / УНІК, Секція соціології; ред. Д. А. Балика. – Х.; К. : Держ. видав. України, 1930. – С. 208–240. – (Труди УНІК; т. II. Праці кабінету вивчення книги і читача / за ред. Д. Балики; зб. 1).

27. Чарнолуський В. И. Настольная книга по внешкольному образованию. – СПб. : Тип. Б. М. Вольфа, 1913. – Т. 1. – 503 с.

28. ЦДІАК України, ф. 335, оп. 1, спр. 132, арк. 162–168: Постановление от 31 октября 1907 г. о закрытии на всё время военного положения читальни Попечительства о народной трезвости в г. Одессе из-за собраний, устраиваемых в ней мешанами, принадлежащими к нелегальным партиям.

29. Народные дома в царской России и революционное движение. – Режим доступа : <http://www.liveinternet.ru/users/3946981/post279467364/>

30. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 858, спр. 351, арк. 1–31: Справа про проведення ревізії бібліотек, книгарень і типографій у Київській губернії, з метою виявлення у них нелегальної літератури (10 вересня 1908 р. – 28 листопада 1910 р.).

31. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 859, спр. 267, арк. 1–17: Справа про проведення київським інспектором О. Нікольським ревізій книгарень і бібліотек у Звенигородському і Уманському повітах [Київської губернії] (3 вересня 1909 р. – 29 листопада 1909 р.).

32. ЦДІАК України, ф. 336, оп. 1, спр. 2566, арк. 1–39: Дело об обыске в 4-й Харьковской народной бесплатной библиотеке-читальне в связи с полученными сведениями о принадлежности некоторых сотрудников библиотеки к социал-демократической партии и партии эсеров (2 декабря 1907 г. – 13 октября 1910 г.).

33. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 858, спр. 140: Справа про закриття книгарень і читалень через їх політичну неблагонадійність і поширення революційних видань [Київської, Волинської і Подільської губерній] (1908 р.).

34. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 859, спр. 87, арк. 1–52: Дело о закрытии «Киевской гражданской библиотеки» за проведение нелегальных собраний, сбережение и распространение социалистической литературы и участие в библиотечном управлении лиц, подозреваемых в принадлежности к социал-демократической рабочей партии (20 марта 1909 г. – 2 июля 1909 г.).

35. Шуклина С. А. Государственные и общественные инициативы в деятельности комитета попечительства о народной трезвости в Таврической губернии (1894–1914) / С. А. Шуклина // Культура народов Причерноморья. – 2013. – № 265. – С. 119–127.

36. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 227 (1902), спр. 31, арк. 13: Циркуляр Министерства народного просвещения от 14 марта 1902 г. о приобретении народными читальнями и библиотеками, а также библиотеками средних учебных заведений книги Петрушевского А. «Генералиссимус князь Суворов».

37. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 861, спр. 307, арк. 5–52: О ревизии библиотек в Киевской и Подольской губерниях [Из рапорта инспектора типографий и литографий в г. Киеве А. Никольского за 1912 г.].

38. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 856, спр. 69, арк. 1–2: Сообщение Департамента общих дел от 4-го февраля 1906 г. о закрытии библиотеки-читальни в г. Остроге Волынской губернии.

39. Матвеев М. Ю. Типология народных библиотек в дореволюционной России (вторая половина XIX – начало XX века) / М. Ю. Матвеев // Библиотековедение. – 2000. – № 6. – С. 101–108.

40. Отчёт о деятельности Киевского общества грамотности в 1902 году. – К. : Тип. Н. А. Гирич, 1903. – 108 с., XXII с.

41. Отчёт о деятельности Киевского общества грамотности в 1903 году. – К. : Тип. Н. А. Гирич, 1904. – 126 с., XVIII с.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2016 р.

УДК 572.026:061.22:021.2:026.072:027.9 (477-25)«1896/1918»

Viktor Sokolov,

PhD, Chief Librarian, National Parliamentary Library of Ukraine

LIBRARY ACTIVITY COMMITTEES CARE ABOUT PEOPLE'S SOBRIETY IN KYIV PROVINCE THE LATE XIXth – THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY

Experience reveals committees of people's sobriety care of the organization of libraries Kiev province late XIX – early XX century; analyzes the peculiarities of these libraries, we show their importance in providing the poor editorial in the rise of educational and cultural level.

К е у о р д с: library activities, story library, board care of people's sobriety, library, reading room, tea-reading, people's homes, people's reading.

УДК 572.026:061.22:021.2:026.072:027.9 (477-25)«1896/1918»

Виктор Соколов,

канд. ист. наук, главный библиотекарь Национальной парламентской библиотеки Украины

БИБЛИОТЕЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОМИТЕТОВ ПОПЕЧИТЕЛЬСТВА О НАРОДНОЙ ТРЕЗВОСТИ В КИЕВСКОЙ ГУБЕРНИИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX вв.

Раскрывается опыт комитетов попечительства о народной трезвости по организации работы библиотек Киевской губернии в конце XIX – начале XX вв.; анализируются особенности функционирования таких библиотек, показана их роль в обеспечении беднейших слоев населения печатной продукцией, в повышении их образовательного и культурного уровня.

К л ю ч е в ы е с л о в а: библиотечная деятельность, история библиотечного дела, комитет попечительства о народной трезвости, библиотека-читальня, чайная-читальня, народные дома, народные чтения.